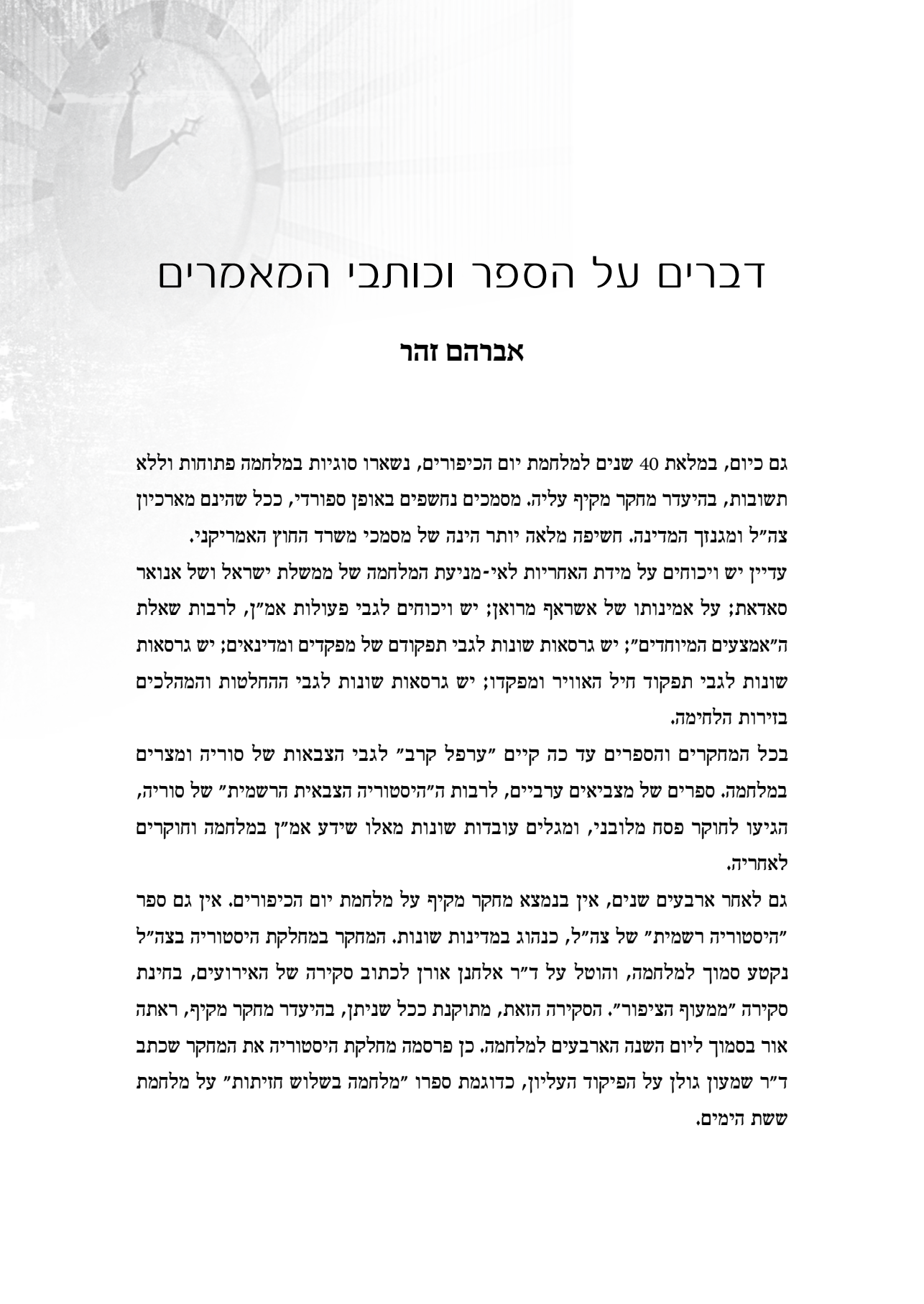




דברים על הספר וכותבי המאמרים

אברהם זהר

גם כיום, במלאת 40 שנים למלחמת יום הכיפורים, נשארו סוגיות במלחמה פתוחות וללא תשובות, בהיעדר מחקר מקיף עליה. מסמכים נחשפים באופן ספורדי, ככל שהינם מארכיון צה"ל ומגנוז המדינה. חשיפה מלאה יותר הינה של מסמכי משרד החוץ האמריקני. עדיין יש ויכוחים על מידת האחריות לאי-מניעת המלחמה של ממשלת ישראל ושל אנואר סאדאת; על אמינותו של אשראף מרואן; יש ויכוחים לגבי פעולות אמ"ן, לרבות שאלת ה"אמצעים המיוחדים"; יש גרסאות שונות לגבי תפקודם של מפקדים ומדינאים; יש גרסאות שונות לגבי תפקוד חיל האוויר ומפקדו; יש גרסאות שונות לגבי ההחלטות והמהלכים בזירות הלחימה.

בכל המחקרים והספרים עד כה קיים "ערפל קרב" לגבי הצבאות של סוריה ומצרים במלחמה. ספרים של מצביאים ערביים, לרבות ה"היסטוריה הצבאית הרשמית" של סוריה, הגיעו לחוקר פסח מלובני, ומגלים עובדות שונות מאלו שידע אמ"ן במלחמה וחוקרים לאחריה.

גם לאחר ארבעים שנים, אין בנמצא מחקר מקיף על מלחמת יום הכיפורים. אין גם ספר "היסטוריה רשמית" של צה"ל, כנהוג במדינות שונות. המחקר במחלקת היסטוריה בצה"ל נקטע סמוך למלחמה, והוטל על ד"ר אלחנן אורן לכתוב סקירה של האירועים, בחינת סקירה "ממעוף הציפור". הסקירה הזאת, מתוקנת ככל שניתן, בהיעדר מחקר מקיף, ראתה אור בסמוך ליום השנה הארבעים למלחמה. כן פרסמה מחלקת היסטוריה את המחקר שכתב ד"ר שמעון גולן על הפיקוד העליון, כדוגמת ספרו "מלחמה בשלוש חזיתות" על מלחמת ששת הימים.

ספרים לא מעטים נכתבו על היבטים שונים של המלחמה. מהם רק ספרו של חנוך ברטוב, "דדו", מקיף את אירועי המלחמה על מהלכיה, על פי החומר הטוב ביותר שנאסף עד כה על מהלכיה שהיה זמין בזמן כתיבת הספר.

גם לאחר פרסום ספרי מחלקת היסטוריה וספרים אחרים שראו ויראו אור בשנת הארבעים לא תהיה לקורא הישראלי ולמפקד בצה"ל תמונה מלאה ואמינה של המלחמה. מכל ספרי המלחמות עד כה בולטים לטובה אלה שנסמכו על חומר ראשוני, כמו דוגמת מסמכים והקלטות בחדרי מלחמה, כמו ספרו של פרופ' אורי בר-יוסף על המודיעין וספרו של ד"ר שמואל גורדון על חיל האוויר בפתיחת המלחמה.

יתר הספרים נכתבו לא על סמך מסמכים ראשוניים, למעט מסמכי משרד החוץ האמריקני שראו אור, ומסמכים מועטים ששוחררו על ידי הארכיונים בישראל.

המכון לחקר מלחמות ישראל יזם הפקת ספר זה, למרות שהמחקר על המלחמה לא שלם. במגבלתה זו, חברו יחד חוקרים באקדמיה הישראלית ועל סמך מחקריהם, כתב כל אחד מהם מאמר על אחד ממאפייני המלחמה, בתקופה שקדמה למלחמה, במהלכה, ועל תוצאותיה המדיניות והחברתיות.

המערכת לא התערבה במאמרים ואפשרה גם דעות נוגדות לגבי אישים וסוגיות שונות. היא העדיפה דעת חוקרים על פני אישים ומפקדים, נשואי המחקרים. במבוא זה, הבאנו גם השלמות והערות המערכת לדברי החוקרים, ככל שמצאנו לנכון לעשות זאת.

אחד הנושאים שרב סביבם הוויכוח הינו האם יכלו מנהיגי ישראל למנוע את המלחמה הבלתי רצויה. בכך דנו ד"ר בועז וונטיק ופרופ' זכי שלום, מחברי הספר "מלחמת יום הכיפורים - המלחמה שהיה אפשר למנוע". במאמרם בספר זה הם לא הורידו מראש ממשלת ישראל את האחריות לאי-הגעה להסדר עם סאדאת אך אבחנו את חלקו הדומיננטי, בתהליך שהוביל למלחמה, של מזכיר המדינה ד"ר הנרי קיסינג'ר.

מאמרו של פרופ' ארנון גוטפלד עוסק במהלכיה של ארה"ב בתוך המלחמה. גם ארה"ב הופתעה כישראל, אך הישגי הערבים בימים הראשונים הוסיפו על הפתעתה. קיסינג'ר פעל במצב קשה של חוסר משילות של ניקסון, תמרון בין המתנגדים לרכבת האווירית לישראל - מבצע "ניקל גראס", ופעל להשהיית הפסקת האש, עד להשלמת כיתור הארמיה 3 המצרית. משלים את שני המאמרים הוא ניתוחו של פרופ' שלמה אהרונסון על פי המסמכים האמריקנים. אהרונסון, שכתב את הספר "נשק גרעיני במזרח התיכון", עוסק בהשפעת

הנשק הגרעיני המצוי בידי ישראל על פי אמונת מצרים, סוריה והמעצמות, על השפעת אמונה זו על המטרות הקרקעיות המוגבלות של מצרים וסוריה; על ניצולו, כביכול, לפי מקורות אמריקנים, כמכשיר סחיטה להשגת נשק מארה"ב ואיום על מדינות ערב. מסמכים אלה מגלים את התדהמה ששרתה בארה"ב, כמו בישראל, מההפתעה ומחולשת צה"ל כביכול בימים הראשונים וכלשון האמריקנים: "הישראלים שטפו את מוחם ואח"כ את מוחנו".

על ברה"מ במלחמה כותב ד"ר מתי מייזל, כשמקור עיקרי משמש לו "המכון להיסטוריה צבאית" של משרד ההגנה של צבא ברה"מ, כי למרות השקעותיה הצבאיות בסוריה ובמצרים, עד כדי מעורבות של לוחמים במלחמת ההתשה, דגלה ברה"מ בשמירה על "דטנט" עם ארה"ב.

על המלחמה התבשרו הרוסים רק ב-4 באוקטובר וכתגובה, פינו את משפחותיהם מסוריה וממצרים. כבר ב-10 באוקטובר הפעילו רכבת אווירית אך לחצו להשגת הפסקת אש. מדיניות ברה"מ היתה תגובתית והיגררות אחר ארה"ב. לאחר המלחמה היתה הגדולה במלחמה למפסידה, לעומת ארה"ב שהיתה למעצמה העיקרית באזור.

שני מאמרים עוסקים במודיעין של צה"ל:

פרופ' אורי בר-יוסף, מחבר הספרים "הצופה שנרדם" על המודיעין לפני המלחמה, ו"המלאך" על מרואן אשראף, עוסק בסוגיה של אי-הפעלת "אמצעי האיסוף המיוחדים". באמצעות הדיון באמצעים המיוחדים מסכם למעשה בר-יוסף את כל מסכת אי-העברת המידע המודיעיני לרמטכ"ל, החל ב-5 באוקטובר, דבר שמנע מהרמטכ"ל את הבסיס המצדיק גיוס מילואים במסגרת ארבעים ושמונה-שבעים ושתיים השעות להן נזקק לאחר קבלת מידע על מלחמה.

אלוף מיל', אביעזר יערי שהיה ראש ענף זירת סוריה במלחמה מוזכר בדוח אגרנט כאחד היחידים באמ"ן שהיטיב להבין כי תפרוץ מלחמה. יערי מנה כמה שגיאות יסוד שהביאו לכשל של המודיעין: הערכת חסר של יכולת הצבאות הערביים; הערכת חסר של מנהיגות של סאדאת, ואי-אמון ביכולתו לצאת למלחמה; אי-יירוט או הבנה של התפנית האסטרטגית בשלהי 1972, לפיה ההחלטה המצרית היתה לתפוס שטח מוגבל ממזרח לתעלה ולנצל הישג זה ללחץ על ישראל לסגת מסיני (צבי זמיר, ראש ה"מוסד", טען שלמוסד היה ידוע על

התכנית המוגבלת של סאדאת והוא העבירה לאמ"ן; הסתמכות יתר על מקור אחד - הסוכן מרואן אשראף.

לדעתו של יערי היה מידע מספיק כבר ב-5 באוקטובר על הכנות למלחמה, גם בלי ה"אמצעים המיוחדים", מידע שאפשר התרעה של ארבעים ושמונה-שבעים ושתיים שעות, אך הוא לא נמסר לרמטכ"ל.

ד"ר מירון מדויני, שהיה מקורב לגולדה מאיר, כתב עליה ספר. בספר הוא מתאר את גולדה במלחמה כאישה בת שבעים וחמש, לא בריאה, הסובלת מקטרקט בעיניה, המתקשה בקריאה ומקבלת טיפול יומי כימותראפי לבלימה של מחלת הסרטן. בריאותה הלקויה לא מנעה ממנה יכולת קבלה החלטות מרכזיות במלחמה, גם לא עובדת היותה חסרת כל רקע צבאי. מדויני מתאר את גולדה בדרך למלחמה, ומגן על החלטתה לא לקבל את הצעות סאדאת, שכן הן כללו גם את ביצוע כל מרכיבי החלטה 252, לרבות הפלסטינים וחלוקת ירושלים. הוא גם טוען כי ההבנות העיקריות היו כי לאחר הבחירות בישראל יפתח יועץ הנשיא לביטחון לאומי, הנרי קסינג'ר (ולא מחלקת המדינה), במשא ומתן מזורו בין ישראל ומצרים על הסדר שלום.

בכוננות "כחול לבן" הציג צה"ל בפניה של גולדה תמונת מצב לפיה יוכל לגבור על הצבאות הערביים, כמובן בתנאי שיקבל את ההתרעה המודיעינית המתבקשת. מדויני גם מתאר שעל רקע הידיעות בשבוע שקדם למלחמה גמלה אצלה ההחלטה להודיע לקסינג'ר, שמונה למזכיר המדינה בסוף ספטמבר, כי ישראל לא תנחית מכה מקדימה אפילו לנוכח האפשרות שמצרים וסוריה מתכננות מלחמה.

מדויני מתאר אמנם את גולדה כאישה זקנה ועייפה בפרוץ המלחמה, אך גם כמי שקיבלה את ההחלטות לא לתקוף תקיפת מנע (למחרת התחרטה על כך, א.ז.) ולגייס את המילואים. במהלך המלחמה העדיפה לפעול בקבינט מצומצם מאשר בממשלה שם גם ספגה מילות ביקורת קשות. היא פעלה בתיאום מלא עם הרמטכ"ל דדו, שסמכה עליו יותר מאשר על שר הביטחון דיין.

מדויני ממשיך לכתוב עליה עד להתפטרותה בשנת 1974.

על הפיקוד העליון כותב סא"ל מיל', אברהם זהר שהיה במלחמה ראש ענף מצפ"ע מטעם מחלקת היסטוריה. במרכז חיבורו נמצא הרמטכ"ל אשר כבר בשלהי 1972 התווה סצנריו שנראה אז הווי על הפתעה ו"קטסטרופה" שאכן התגשמה בבוקר ה-6 באוקטובר 1973.

ההחלטות המרכזיות במלחמה היו של דדו וגולדה, בעוד דיין משוטט כדרכו בין זירות המלחמה, נותן "עצות מיניסטריאליות", שלא סייעו לרמטכ"ל בניהול המלחמה. זהר מתאר את המלחמה כולה עם המורדות וההצלחות, לרבות את השפעת הדרג המדיני והבינלאומי.

ד"ר אל"מ מיל' שמואל גורדון, טייס "פאנטום" במלחמה ומי שכתב את הספר "30 שעות באוקטובר" על חיל האוויר, מתאר במאמרו מפקד חיל שאיבד את שיווי משקלו, נתן הוראות גרועות והפר את הוראות הרמטכ"ל לכל אורך המלחמה.

למרות הניתוח הלא חיובי של גורדון יש לציין שחיל האוויר מנע ממטוסי האויב לפגוע בפנים ישראל ואפשר את הגעת כוחות המילואים; בלם את הסורים בדרום הגולן; פגע בגשרים על התעלה; נתן סיוע נאות להבקעה לתוך סוריה; השמיד חטיבת טנקים מצרית ב-14 באוקטובר, ומנע את התקדמות הטנקים המצריים לעבר דרום סיני. בסוף המלחמה אף השלים, בסיוע כוחות היבשה, את דיכוי מערך הטק"א המצרי. הכול במחיר כבד של אבדן מטוסים עד כדי הגעה ל"קו האדום" של יכולתו לפעול התקפית במלחמה.

תא"ל מיל' ד"ר אריה רונה וסא"ל מיל ד"ר כוכבי אורן מתארים את זרוע הים במלחמה ב"שעתם היפה". הסטי"לים טיבעו כלי שיט רבים בזירת הים תיכון, ובזירת ים סוף עשו זאת היטב לוחמי הקומנדו הימי וספינות הדבורים. החיל אף הפך ספינה של חיל הים לנושאת טילים.

ד"ר עמירם אוזב כתב את הספר "צליחה" על פי מחקריו במחלקת היסטוריה. מאמריו מתארים את ה-6 וה-7 באוקטובר ואת ליל הצליחה בליל ה-15-16 באוקטובר 1973. מחקרו המעמיק על ה-6 באוקטובר מגלה כי גם לאחר הודעה מפורשת של הרמטכ"ל על מלחמה בשעה 18:00 לא הגיעה כל פקודה להיערך כנגד צליחה. בשל חשש להידרדרות, הורה מפקד הפיקוד לא לקדם את שתי החטיבות העורפיות לפני 17:00. בהיעדר תכנית אופרטיבית נעו שלוש מאות טנקים לעבר המעוזים, גם לאחר שהרמטכ"ל הורה לרכז גופי שריון מאחור.

צה"ל לא ציפה שהמצרים יעצרו, אלא שימשיכו לתקוף מזרחה. הנחה זאת ליוותה את אמ"ן ואת פיקוד הדרום גם ב-7 באוקטובר. במשך היום נעשו מאמצים לפנות מעוזים. מבצע "תגר" לדיכוי מערך הטק"א המצרית הופסק באיבו וחיל האוויר הופנה לגולן, אך חציו הוחזר לסיני בצהריים בשל ידיעות כוזבות על התקדמות מצרית לעבר המיצרים.

במאמרו על ליל הצליחה, ב-15-16 באוקטובר, מתאר אזוב את התפתחות תכנון הצליחה ופיתוח גשרי הצליחה ואת התכנית הפיקודית שהניחה כי עד לבוקר יהיו שלושה גשרים על התעלה.

בפועל, לא ביצע אלוף שרון את פקודת הרמטכ"ל להרחיב את ה"מסדרון" לקו המים; קשיי מעבר בציר "עכביש" הפקוק ותקלות בגרירת גשר הגלילים גרמו לכך שבבוקר ה-16 באוקטובר רק ה"תמסחים" העבירו טנקים שפשטו בהמשך על בסיסי טילים; חטיבה 14 עוכבה על ידי כוח מצרי בצומת "טרטור"- "עכביש" וציר "טרטור" לא היה כשיר למעבר גשר הגלילים.

סיפור כלל הלחימה בזירה המצרית, בימים בהם לא עסק מאמרו של אזוב, מובא במאמרו של אורי אחיקם.

סא"ל מיל' אברהם זהר כתב את המאמר על הלחימה בגולן במלחמה על פי מחקר של כמה וכמה חוקרים, על פי יומן המלחמה של הפיקוד ועל פי תחקיר מטה הפיקוד. המאמר מתאר את כל מרכיבי הלחימה, למן הפיקוד העליון, מטה הפיקוד בפיקוד אלוף יצחק חופי (חקה), האוגדות, החטיבות והגדודים.

בניגוד לסיני, בגולן הצליח הפיקוד, לאחר שכמעט איבד את דרום הגולן, לסלק את הכוחות הסוריים שתקפו בגולן ולכבוש את ה"מובלעת" בואך דמשק ובהמשך אף נלחם בחילות משלוח עיראקיים וירדניים.

המאמר של אל"מ מיל' פסח מלובני על כשלי צבאות סוריה וירדן מבהיר כי בכל המחקרים שנערכו עד כה לא פורטו המהלכים הנכונים של הכוחות הסוריים וגם לא תואר גורלם. המחקר של מלובני הינו פרק בספר על הצבא הסורי, והוא מגלה שטנקי חטיבות 188 ו-7 השמידו טנקים רבים של הכוחות הסוריים שתקפו. כוחות המילואים עלו לגולן בלילה הראשון והפתיעו את הסורים. בהמשך, בשילוב עם אוגדה 146, דחקו את הסורים אל מעבר לקו הסגול.

כשלים, לפי מלובני היו גם בצבא המצרי ובעיקר, בקרב ב-14 באוקטובר.

מאמרו של שאול ברונפלד, יו"ר הבורסה ובעל תואר שני בהיסטוריה צבאית, על לקחי הצבא האמריקני ממלחמת יום הכיפורים מתלווה למאמר של פסח מלובני ולפיו נטען כי הצבא הסורי כשל בגולן כבר בלילה הראשון. צבא ארה"ב, בניגוד לצה"ל, חקר את קרבות

מלחמת יום הכיפורים והגיע למסקנה שלמרות ההפתעה היה זה"ל, ובעיקר פיקוד הצפון, בעל איכויות גבוהות משל הסורים ולכן ניצח במלחמה.

סוגר את המאמרים על המלחמה המאמר של פרופ' אריה נאור, מי שהיה מזכיר הממשלה בתקופת מנחם בגין ומחבר הספר "בגין לשלטון". פרופ' נאור בודק את התוצאה המשמעותית ביותר של המלחמה, השלום בין ישראל למצרים.

הוא רואה בכך את היישום הקלאסי של רעיון "קיר הברזל" של זאב ז'בוטינסקי אשר טען כי רק קיר ברזל ציוני יביא להכרה של הערבים בצורך להגיע להסדר עם היהודים, וכך אכן קרה, לפי אריה נאור, במלחמת יום הכיפורים. גם אנואר סאדאת בנאומו בכנסת, השתמש במושג של "חומה" שהיתה בין ישראל לערבים. זו, לדבריו, נופצה במלחמת יום הכיפורים לאחר מלחמת ששת הימים כונתה הספרות הערבית-מצרית כ"ספרות תעוקה-קֶלֶק". לדעתו של כותב המאמר הסוגר, פרופ' עוז אלמוג, ביטאה הסיפורת, השירה, התיאטרון והקולנוע הישראליים, את התעוקה הישראלית.

הסוציולוג עוז אלמוג, מחבר הספרים "הצבר" ו"מותו של הצבר", רואה את מלחמת יום הכיפורים כתום עידן התום, תהליך שהחל כבר במלחמה ההתשה במחזה של חנוך לוין "מלכת האמבטיה", וגבר בספר "אש" של בעל עיטור הגבורה יובל נריה ובמחזה "גורדיש". מסכם פרופ' עוז:

"עד למלחמת יום הכיפורים היתה מדינת ישראל 'חברת חזון', המוכוונת למטרות לאומיות, ובראשן הצלת העם היהודי והקמת מדינה עברית עצמאית שתהיה אור לגויים. עם הזמן היא איבדה את התמימות ואת הסולידריות השבטית שלה, ונעשתה ביקורתית, מסוכסכת ואגוצנטרית יותר. כמובן שהתהליך לא היה הומוגני בכל המגזרים. אצל הדתיים הלאומיים, למשל, התרחש, לפחות עד לעשור האחרון, תהליך הפוך. אבל בקרב השכבה הוותיקה, המשכילה, החילונית והמבוססת, חלה רגרסיה הולכת וגדלה שהוצאה כתוצאה מאירועים ותהליכים מקומיים (מלחמות, הגירה, מתחים פוליטיים ועדתיים, ליברליזציה של השוק הכלכלי ועוד), ומאירועים ותהליכים גלובליים. כתוצאה מכך חלה תמורה עמוקה במעמדם ובתדמיתם של מוסדות לאומיים, ובראשם המוסד הפוליטי והביטחוני, ובחשיבותם של ערכים שהיו מרכזיים בהווה

הישראלית כגון שירות לאומי, התנדבות, שימור התרבות העברית ועוד. כך נוצרה קרקע פורייה לצמיחתם של טיפוסים חברתיים חדשים. גולת הכותרת של התהליך היא קריסתו של מודל הצבר, שהיווה מגדלור ערכי במשך שנים רבות, והחלפתו במודל גלובלי יותר שבמרכזו היאפי/ת והבובו/אית".